

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΩΝ

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Επιμέλεια - μετάφραση: Γ. Κρίππας

Υπόθεση Lautsi και άλλοι
κατά
Ιταλίας

Απόφαση της 18.3.2011
Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης
(Αριθ. Προσφυγής 30814/06)

Πρόεδρος: Jean-Paul Costa

Δικαστές: Χρ. Ροζάκης, N. Bratza, P. Lorenzen,
J. Casadevall, G. Bonello, N. Vajić, R. Mar-
ruste, A. Kovler, Sv. Erik Jebens, P. Hirvelä,
G. Malinverni, Γ. Νικολάου, A. Power, Z.
Kalaydjieva, M. Poalelungi, G. Raimondi

*Ανάρτηση του Εσταυρωμένου στις σχολι-
κές αίθουσες των δημοσίων σχολείων της Ι-
ταλίας. Προσφυγή Ιταλών πολιτών στο Ευρω-
παϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων
με αίτημα την απομάκρυνση του Εσταυρωμένου
από τις σχολικές αίθουσες με τον ισχυρισμό, ότι
η ανάρτηση ενός τέτοιου θρησκευτικού συμβό-
λου επηρεάζει τον ψυχικό κόσμο των μη Χρι-
στιανών μαθητών, συνιστά προσηλυτισμό σε
βάρος τους και αποτελεί παραβίαση του άρθρου
9 της ΕΣΔΑ (θρησκευτική ελευθερία), καθώς
και του άρθρου 2 του Πρώτου Πρωτοκόλλου (δι-
καίωμα των γονέων να ζητήσουν από το κράτος
να παράσχει εκπαίδευση στα παιδιά τους σύμ-
φωνη με τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές τους
πεποιθήσεις).*

*Δεν αποτελεί προσηλυτισμό η ανάρτηση
στις σχολικές αίθουσες θρησκευτικού συμβό-
λου. Απόρριψη της προσφυγής από το Τμήμα
Ευρείας Σύνθεσης του Δικαστηρίου του Στρα-
σβούργου με την αιτιολογία ότι αφ' ενός η απλή
ανάρτηση ενός θρησκευτικού συμβόλου στον
τοίχο δεν αποτελεί προσηλυτισμό, αφού δεν ε-
πακολουθεί καμία περαιτέρω προσηλυτιστική ε-
νέργεια κατευθυνόμενη προς τον ψυχικό κόσμο
των μη Χριστιανών μαθητών και αφ' ετέρου οι
προαναφερόμενες διατάξεις της ΕΣΔΑ δεν ε-
φαρμόζονται με απόλυτη αυστηρότητα, αλλά α-
ναγνωρίζουν ένα «περιθώριο εκτιμήσεως» (ε-
λευθερίας κινήσεως) στα ευρωπαϊκά κράτη, τα
όρια του οποίου η Ιταλία δεν υπερέβη.*

Διατάξεις: άρθρα 9 ΕΣΔΑ και 2 του Πρώ-

του Προσθέτου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ.

Εισαγωγική παρατήρηση

Ενώπιον του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Αν-
θρωπίνων Δικαιωμάτων προσέφυγε την 27.6.2006
η Ιταλίδα πολίτις Soile Lautsi, αφ' εαυτής και ως
εκπρόσωπος των ανηλικών τέκνων της (τα οποία
μετέπειτα ενηλικιώθησαν) με αίτημα την καταδι-
κη της Ιταλίας διά παραβίαση του άρθρου 9 της
Ευρωπαϊκής Συμβάσεως Ανθρωπίνων Δικαιωμά-
των (δικαίωμα επί της θρησκευτικής ελευθερίας)
καθώς και του άρθρου 2 του 1^{ου} Προσθέτου Πρω-
τοκόλλου αυτής (δικαίωμα των γονέων να αξιώ-
σουν από το κράτος θρησκευτικήν εκπαίδευση
σύμφωνη προς τις θρησκευτικές ή φιλοσοφικές
τους πεποιθήσεις) εν συνδυασμῶ και προς το άρ-
θρον 14 της Συμβάσεως (απαγόρευση διακρίσε-
ων). Τοῦτο διότι εἰς τῆς αἰθουσες διδασκαλίας τῶν
δημοσίων σχολείων τῆς Ἰταλίας ἦταν ἀνηρτημέ-
νος ὁ Ἐσταυρωμένος, πράγμα τὸ ὁποῖο ἦταν (κα-
τὰ τὴν προσφεύγουσα) ἀντίθετο πρὸς τὸν χαρα-
κτήρα τοῦ ἰταλικῆς κράτους ὡς κράτους ἀθρή-
σκου. Τὸ Ἐυρωπαϊκὸ Δικαστήριον (Τμήμα ΙΙ) διὰ
τῆς ἀπὸ 3.11.2009 ἀποφάσεώς του ἔκανε δεκτὴ τὴν
ἐν λόγω προσφυγὴν καὶ κατεδίκασε τὴν Ἰταλία διὰ
παραβίασιν τῶν προαναφερθεισῶν διατάξεων τῶν
ἀρθρῶν 9 τῆς ΕΣΔΑ καὶ 2 τοῦ 1^{ου} Προσθ. Πρωτο-
κόλλου αὐτῆς, ἀπέρριψε δὲ τὸ αἴτημα παραβάσε-
ως τοῦ ἀρθροῦ 14.

Ἡ Ἰταλία δὲν ἐδέχθη τὴν ἀπόφασιν αὐτὴν καὶ
ἤσκησε ἔφεση ἐναντίον τῆς ἐνώπιον τῆς Ὀλομε-
λειας τοῦ Ἐυρωπαϊκοῦ Δικαστηρίου Ἀνθρωπίνων
Δικαιωμάτων, ἡ ὁποία ἐξεδικάσθη τὴν 30ῆν Ἰου-
νίου 2010, ἡ δὲ ἐπ' αὐτῆς ἀπόφασιν ἐξεδόθη τὴν
18ῆν Μαρτίου 2011. Μετάφραση εἰς τὴν ἐλληνικὴν
τῆς ἐν λόγω ἀποφάσεως παραθέτομε ἐν συνεχείᾳ.
Ἡ ἐν λόγω ἀπόφασιν περιλαμβάνει 81 παραγρά-
φους σὺν τῷ διατακτικῶν τῆς. Ὅμως ἐπειδὴ ἡ ἔ-
κτασίς τῆς εἶναι πολὺ μεγάλη (34 σελίδες) καὶ ἐ-
πειδὴ περιλαμβάνει πολλὰ προκαταρκτικὰ πε-
ριορισμένου ενδιαφέροντος, θὰ παραθέσομε εἰς

επί λέξει μετάφραση τις §§ 57 έως 81 και το διατακτικόν της (που αποτελούν την ουσία της αποφάσεως) και εν περιλήψει τις § 1 έως 56 (που αποτελούν προκαταρκτικές απόψεις και όχι ουσιαστικές).

Περίληψη των §§ 1 έως 56 της αποφάσεως:

Κατά την εκδίκαση της εφέσεως της Ιταλίας από την Ολομέλεια του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων ήσκησαν παρέμβαση ενώπιόν του οι εξής πλευρές, εκ των οποίων οι μιν υπεστήριξαν την αρχικήν απόφαση, οι δε την ακύρωσή της. Την αποδοχή της εφέσεως της Ιταλίας και την ακύρωση της αρχικής αποφάσεως του Τμήματος του εν λόγω Δικ/ρίου υπεστήριξαν οι Κυβερνήσεις της Ελλάδος, της Κύπρου, της Ρωσίας, της Βουλγαρίας, της Αρμενίας, της Λιθουανίας, της Μάλτας, του Αγίου Μαρίνου, του Μονακό και της Ρουμανίας. Την ίδια θέση υπεστήριξαν και οι εξής: το Ευρωπαϊκό Κέντρο Δικαίου και Δικαιοσύνης, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις Κεντρική Επιτροπή των Γερμανών Καθολικών, Κοινωνικές Εβδομάδες Γαλλίας και Εργατική Χριστιανική Ένωση Ιταλίας και τέλος τριαντατρείς Ευρωβουλευταί ενεργούντες από κοινού. Την απόρριψη της εφέσεως της Ιταλίας και την αποδοχή της αρχικής αποφάσεως του Τμήματος του Δικαστηρίου υπεστήριξαν, η ελληνική μη κυβερνητική οργάνωση «Παρατηρητήριο του Ελσίνκι», η ιταλική μη κυβερνητική οργάνωση «Εθνική Ένωση Ελευθέρων Σκέψεως», η μη κυβερνητική οργάνωση Eurojuris και τέλος οι μη κυβερνητικές οργανώσεις «Commission Internationale de Juristes» και «Interights et Human Rights Watch».

Κατά τα λοιπά οι αρχικές §§ 1 έως 56 αφ' ενός παραθέτουν τα επιχειρήματα των παρεμβαίνοντων υπέρ της Ιταλίας (συνιστάμενα κυρίως εις το ότι εις τα περισσότερα ευρωπαϊκά κράτη υπάρχει παντού ο Σταυρός ακόμη και στις σημαίες τους και δεν είναι δυνατόν, να απομακρυνθεί, οπότε πρέπει, να αναγνωρίζεται εις τα ίδια τα κράτη το δικαίωμα να κρίνουν εκείνα τα της αναρτήσεως Σταυρού), αφ' ετέρου τα επιχειρήματα των παρεμβαίνοντων κατά της Ιταλίας (συνιστάμενα εις το ότι διά της αναρτήσεως του Σταυρού ασκείται προσηλυτισμός) και τέλος τα επιχειρήματα της εκκαλούσης (Ιταλίας), καθώς και ποία η στάση της

Ιταλίας επί της αναρτήσεως του Εσταυρωμένου εις τα δημόσια σχολεία και τι έχουν δεθεί μέχρι σήμερον τα ιταλικά δικαστήρια.

[Επακολουθεί το πλήρες κείμενο της αποφάσεως εις κατά λέξιν μετάφραση εις την ελληνικήν από της § 57 και εφεξής, που περιέχει και τις ουσιαστικές και νομικές απόψεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου].

Δ. Η εκτίμηση του Δικαστηρίου

57. Κατ' αρχήν το Δικαστήριο διευκρινίζει ότι το μόνο ερώτημα, το οποίον ανακύπτει, εν όψει των περιστάσεων της υποθέσεως, είναι εκείνο του συμβιβαστού της παρουσίας του Εσταυρωμένου εις τις σχολικές αίθουσες των ιταλικών δημοσίων σχολείων προς τα άρθρα 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1 και 9 της Συμβάσεως.

Ως εκ τούτου εν προκειμένω αφ' ενός δεν καλείται να εξετάσει το ζήτημα της παρουσίας του Εσταυρωμένου εις άλλους χώρους, παρά μόνον εις τα δημόσια σχολεία. Αφ' ετέρου δεν του ανατίθεται, να αποφανθεί επί του συμβιβαστού της παρουσίας του Εσταυρωμένου στις δημόσιες σχολικές αίθουσες προς την αρχήν του λαϊκού κράτους, ως τούτο καθιερώνεται εις το ιταλικό Δίκαιο.

58. Κατά δεύτερον λόγον το Δικαστήριο υπογραμμίζει ότι οι οπαδοί του λαϊκού κράτους ισχυρίζονται ότι επικαλούνται απόψεις προσεγγίζουσες τον «βαθμό δυνάμεως, σοβαρότητας, συναφείας και σπουδαιότητος», που απαιτείται, διά να θεωρηθούν «πεποιθήσεις» κατά την έννοιαν των άρθρων 9 της Συμβάσεως και 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1 (απόφαση Cambell και Cosans κατά Ηνωμένου Βασιλείου της 25.2.1982, Σειρά Α Νο 48 § 36).

Ειδικότερον πρέπει, να δούμε εδώ «φιλοσοφικές πεποιθήσεις» εις την έννοιαν της δευτέρας φράσεως του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1, εφ' όσον αξίζουν «σεβασμόν σε μία δημοκρατική κοινωνία», δεν είναι ασυμβίβαστες προς την αξιοπρέπεια του προσώπου και δεν παραβιάζουν το θεμελιώδες δικαίωμα του παιδιού επί της εκπαίδευσως.

1. Η περίπτωση της προσφευγούσης

α) Γενικές αρχές

59. Το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι εις το θέμα

της παιδείας και της εκπαίδευσής το άρθρον 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1 αποτελεί κατ' αρχήν «lex specialis» εν σχέσει προς το άρθρον 9 της Συμβάσεως. Πάντως, όπως εις την παρούσα περίπτωση, ανακλύπει υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών –την οποίαν θεσπίζει η δεύτερη φράση του εν λόγω άρθρου 2– να σεβασθούν, εις το πλαίσιο της ασκήσεως των αρμοδιοτήτων που τους ανατίθενται εις τον τομέα αυτόν, το δικαίωμα των γονέων να εξασφαλίσουν αυτήν την παιδείαν και αυτήν την εκπαίδευση συμφώνως προς τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές τους πεποιθήσεις. (Απόφαση της 29.6.2007 υποθ. Folgero και άλλοι κατά Νορβηγίας προσφυγή Νο 15472/02 CEDH 2007-VIII § 84). Πρέπει λοιπόν, να εξετασθεί ο προβαλλόμενος εν προκειμένω λόγος κυρίως από την πλευρά της δευτέρας φράσεως του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1 (βλέπε επίσης απόφαση της 6.10.2009 υποθ. Appel-Irrang και άλλοι κατά Γερμανίας, προσφυγή Νο 45216 CEDH, 2009).

60. Πρέπει όμως, να αναγνώσουμε την φράση αυτήν όχι μόνον υπό το φως πρώτης φράσεως του ιδίου άρθρου, αλλά επίσης και κυρίως της του άρθρου 9 της Συμβάσεως (βλέπε π.χ. την απόφαση Folgero ως άνω § 84 αυτής), η οποία εγγυάται την ελευθερία της σκέψεως, της συνειδήσεως και της θρησκείας εν αϊς και της μη προσχωρήσεως σε καμμία θρησκεία και η οποία αναθέτει εις τα συμβαλλόμενα κράτη ένα «καθήκον ουδετερότητας και αμεροληψίας». Επί του θέματος αυτού αξίζει, να υπενθυμίσουμε, ότι τα κράτη έχουν ως αποστολήν να εξασφαλίσουν, μένοντα ουδέτερα και αμερόληπτα, την άσκηση των διαφόρων θρησκειών, θρησκευμάτων και πεποιθήσεων. Ο ρόλος τους είναι να συμβάλουν εις την εμπέδωση της δημοσίας τάξεως, την θρησκευτικήν ειρήνην και την ανοχήν εις μίαν δημοκρατικήν κοινωνίαν κυρίως μεταξύ αντιτιθεμένων ομάδων. (βλέπε π.χ. την απόφαση της 10.11.2005 υποθ. Leyla Sahin κατά Τουρκίας [GC], CEDH 2005-XO § 107). Τούτο αφορά τις σχέσεις μεταξύ πιστών και μη πιστών όπως τις σχέσεις μεταξύ των οπαδών διαφόρων θρησκειών, θρησκευμάτων και πίστεων.

61. Η λέξη «θα σέβεται», την οποίαν αναφέρει το άρθρον 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1 σημαίνει κάτι περισσότερο από τα το «αναγνωρίζει» ή το «λαμβάνει υπ' όψιν». Πέραν μίας υποχρεώσεως περισσότερο αρνητικής το ρήμα αυτό επιβάλλει εις το κράτος μίαν συγκεκριμένην υποχρέωση θε-

τικήν (υπόθεση Cambell και Cosans ως άνω § 37). Τούτων ούτως εχόντων. Οι απαιτήσεις της εννοίας «σέβεται», την οποίαν ξαναβρίσκουμε επίσης εις το άρθρον 8 της Συμβάσεως, διαφέρουν πολύ η μία από την άλλη, εν όψει της διαφοροποιήσεως των ακολουθουμένων πρακτικών και των υφισταμένων όρων εντός των συμβαλλομένων κρατών. Προκύπτει ως εκ τούτου, ότι τα προαναφερόμενα κράτη απολαύουν ένα ευρύ περιθώριο εκτιμήσεως, εις το να καθορίσουν, εν σχέσει προς τις ανάγκες και τους πόρους της κοινωνίας και των ατόμων, τα μέτρα που πρέπει να ληφθούν, προκειμένου να εξασφαλισθεί ο σεβασμός της Συμβάσεως. Εις το κείμενο του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1 η άποψη αυτή σημαίνει ειδικώς, ότι η διάταξη αυτή δεν πρέπει, να ερμηνευθεί ως επιτρέπουσα εις τους γονείς, να απαιτήσουν από το κράτος να εισαγάγει μίαν εκπαίδευση δεδομένη (βλέπε απόφαση επί του παραδεκτού Bulski κατά Πολωνίας προσφυγή Νο 46254/99 και 31888/02).

62. Θα πρέπει επίσης να υπενθυμίσουμε την νομολογία του Δικαστηρίου την σχετική προς τα θρησκευτικά εις τα σχολικά προγράμματα (βλέπε κυρίως τις αποφάσεις της 7.12.1976 υποθ. Kjeldsen, Busk Madsen και Pedersen κατά Δανίας Σειρά A Νο 23 § 50-53 ως άνω § 84 και της 9.10.2007 υποθ. Hassan και Eylem Zengin κατά Τουρκίας προσφυγή Νο 1448/04 CEDH 2007-XI § 51-52).

Συμφώνως προς την νομολογία αυτήν, ο καθορισμός της αναμορφώσεως του προγράμματος σπουδών ανήκει εις την αρμοδιότητα των συμβαλλομένων κρατών. Δεν ανήκει, κατ' αρχήν, εις το Δικαστήριο να αποφανθεί επί των ζητημάτων αυτών, εφ' όσον η λύση που θα τους δίδεται μπορεί θεμιτώς να διαφέρει συμφώνως προς τα κράτη και τις εποχές.

Ειδικώς, η δεύτερη φράση του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1 δεν εμποδίζει τα κράτη να προωθούν διά της παιδείας και της εκπαίδευσής πληροφορίες ή γνώσεις έχουσες ευθέως ή όχι χαρακτηριστικά θρησκευτικών ή φιλοσοφικών. Δεν εξουσιοδοτεί επίσης τους γονείς να αντιταχθούν εις την εισαγωγή τοιαύτης παιδείας ή εκπαίδευσής εις τα σχολικά προγράμματα.

Αντιθέτως, καθ' όσον αποβλέπει εις το να εξασφαλίσει την δυνατότητα ενός εκπαιδευτικού πλουραλισμού, επιβάλλει εις το κράτος εκείνο,

που θα εγκαταλείψει τις επί της διαμορφώσεως της ύλης της εκπαίδευσως και της παιδείας αρμοδιότητές του, να μεριμνήσει, ώστε οι πληροφορίες ή οι γνώσεις, που θα περιέχονται εις το πρόγραμμα, να προωθούνται κατά τρόπον αντικειμενικόν, κριτικόν και πλουραλιστικόν επιτρέποντα εις τους μαθητάς να αναπτύξουν ένα πνεύμα κριτικό έναντι κυρίως του θρησκευτικού φαινομένου εις μία ατμόσφαιρα ήρεμη, προστατευτική έναντι παντός προσηλυτισμού. Του απαγορεύει να κινείται με σκοπόν προσηλυτισμού, ο οποίος θα μπορούσε, να θεωρηθεί ως μη σεβόμενος τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις των γονέων. Εκεί τοποθετείται διά τα κράτη ο περιορισμός, τον οποίον δεν πρέπει, να υπερβούν (προαναφερθείσες αποφάσεις στην ιδίαν παράγραφο, §§ 53 και 84 και 52 σχετικώς).

β) Εκτίμηση των στοιχείων της αιτίας υπό το φως των αρχών αυτών

63. Το Δικαστήριο δεν αποδέχεται την άποψη της κυβερνήσεως, κατά την οποίαν η υποχρέωση που επιβάλλεται εις τα συμβαλλόμενα κράτη από την δευτέρα φράση του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1 αφορά μόνον το περιεχόμενο των σχολικών προγραμμάτων, οπότε η παρουσία του Εσταυρωμένου στις σχολικές αίθουσες των δημοσίων σχολείων εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής της.

Είναι αληθές, ότι αριθμός υποθέσεων επί του περιεχομένου των οποίων το Δικαστήριο ασχολήθηκε με αυτήν την διάταξη αφορούσε το περιεχόμενο ή την εφαρμογή των σχολικών προγραμμάτων. Πάντως, όπως έχει νομολογήσει το Δικαστήριο, η υποχρέωση των συμβαλλομένων κρατών να σέβονται τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές πεποιθήσεις των γονέων δεν αφορά μόνον την ύλη της εκπαίδευσως και τον τρόπο απαλλαγής. Επιβάλλεται εις αυτά -συμφώνως προς τους όρους της δευτέρας φράσεως του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1- «κατά την άσκηση» του συνόλου των «αρμοδιοτήτων», που αναλαμβάνουν επί του θέματος της παιδείας και της εκπαίδευσως (βλέπε σχετικώς αποφάσεις *Kjeldsen, Busk Madsen και Pedersen* ως άνω § 50, Βαλοάμης κατά Ελλάδος της 18.12.1996 εις *Recueil des arrêts et décisions* 1996 VI, § 27 και *Hasan Eylem* ως άνω § 49 και *Folgero*, ως άνω § 84). Τούτο περιλαμβάνει αναμφιβόλως την διευθέτηση του σχολικού περιβάλλοντος, όταν το

εσωτερικό Δίκαιο προβλέπει ότι η αρμοδιότης αυτή ανήκει εις τις δημόσιες αρχές.

Και όμως εις ένα τέτοιο πλαίσιο τοποθετείται η παρουσία του Εσταυρωμένου εις τις σχολικές αίθουσες των δημοσίων σχολείων (βλέπε τα άρθρα 118 του Βασιλικού Διατάγματος Νο 965 της 30.4.1924, 119 του Βασιλικού Διατάγματος Νο 1297 της 26.4.1928 και 159 και 190 του Νομοθετικού Διατάγματος της 16.4.1994, §§ 14 και 19 ανωτέρω).

64. Εκ μίας απόψεως γενικωτέρας, το Δικαστήριο κρίνει, ότι όταν η διευθέτηση του σχολικού περιβάλλοντος ανάγεται στην αρμοδιότητα των δημοσίων υπηρεσιών, πρέπει, να δούμε εδώ μίαν λειτουργία ασκουμένη υπό του κράτους εις τον τομέα της εκπαίδευσως και της παιδείας υπό την έννοια της δευτέρας φράσεως του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1.

65. Προκύπτει ως εκ τούτου ότι η απόφαση η σχετική με την παρουσία του Εσταυρωμένου εις τις σχολικές αίθουσες των δημοσίων σχολείων ανάγεται εις τις λειτουργίες που ασκούνται υπό του προσβαλλομένου κράτους εις τον τομέα της εκπαίδευσως και της παιδείας και εμπίπτει εκ τούτου εις το πεδίο εφαρμογής της δευτέρας φράσεως του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1. Ευρισκόμεθα δηλ. εφεξής εις έναν τομέα όπου εμπλέκεται η υποχρέωση του κράτους να σεβασθεί το δικαίωμα των γονέων προς εξασφάλιση εκπαίδευσως και παιδείας των τέκνων τους συμφώνως προς τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές τους πεποιθήσεις.

66. Περαιτέρω το Δικαστήριο θεωρεί, ότι ο Εσταυρωμένος είναι πρωτίστως ένα σύμβολο θρησκευτικό. Οι εσωτερικές διαδικασίες το έχουν παρομοίως εξυψώσει και, εν τέλει, η κυβέρνηση δεν το αμφισβητεί. Το ότι ο θρησκευτικός συμβολισμός αποδυναμώνει ή όχι την σημασία του Εσταυρωμένου δεν είναι αποφασιστικό εις το παρόν στάδιο κρίσεως. Δεν υπάρχουν ενώπιον του Δικαστηρίου στοιχεία επιβεβαιούντα την ενδεχόμενη επίδραση, την οποίαν δύναται, να έχει επί των μαθητών η ανάρτηση ενός θρησκευτικού συμβόλου επί των τοίχων των αιθουσών διδασκαλίας. Δεν μπορούμε επομένως να βεβαιώσουμε ευλόγως, ότι έχει ή όχι μίαν επίδραση επί των νέων ατόμων, των οποίων οι πεποιθήσεις δεν έχουν ακόμη οριστικοποιηθεί. Δυνάμεθα εν τούτοις, να εννοήσουμε, ότι η προσφεύγουσα εις την

ανάρτηση του Εσταυρωμένου εις τις σχολικές αίθουσες των δημοσίων σχολείων, όπου φοιτούν τα τέκνα της, θα μπορούσε να δει μίαν έλλειψη σεβασμού εκ μέρους του κράτους του δικαιώματός της, να εξασφαλίσει εις αυτά παιδεία και εκπαίδευση συμφώνως προς τις φιλοσοφικές και θρησκευτικές της πεποιθήσεις. Εν τούτοις η υποκειμενική άποψη της προσφευγούσης δεν μπορεί αυτή και μόνη, να επαρκέσει διά να διαπιστωθεί μία παράβαση του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1.

67. Η κυβέρνηση επεξηγεί από της πλευράς της, ότι η παρουσία του Εσταυρωμένου εις τις σχολικές αίθουσες των δημοσίων σχολείων, πράγμα που είναι ο καρπός της ιστορικής εξελίξεως της Ιταλίας, είναι εκείνο που της δίδει μία υπόσταση όχι μόνον πολιτιστική αλλά επίσης και κρατικής ταυτότητας, αντιστοιχούσης σήμερα εις μίαν παράδοση, την οποία κρίνει σημαντικό, να διατηρήσει. Προσθέτει δε, ότι πέραν της θρησκευτικής σημασίας, ο Εσταυρωμένος συμβολίζει τις αξίες και τις αρχές, οι οποίες θεμελιώνουν την δημοκρατία και τον δυτικό πολιτισμό, οπότε η παρουσία Του στις σχολικές αίθουσες να θεωρείται δικαιολογημένη υπ' αυτήν την έννοια.

68. Κατά το Δικαστήριο η απόφαση διατηρήσεως ή όχι μιάς παραδόσεως ανάγεται κυρίως από το περιθώριο εκτιμήσεως του προσβαλλομένου κράτους. Το Δικαστήριο οφείλει άλλωστε να λάβει υπ' όψιν, το δεδομένο, ότι η Ευρώπη χαρακτηρίζεται από μίαν μεγάλην διαφορετικότητα μεταξύ των κρατών που την αποτελούν κυρίως επί του πεδίου της ιστορικής και πολιτιστικής εξελίξεως. Υπογραμμίζει εν τούτοις, ότι η επίκληση μιάς παραδόσεως δεν μπορεί, να απαλλάσσει ένα συμβαλλόμενο κράτος της υποχρεώσεως σεβασμού των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που έχουν θεσπισθεί διά της Συμβάσεως και των Πρωτοκόλλων της. Οσον αφορά την άποψη της κυβερνήσεως την σχετική προς την σημασία του Εσταυρωμένου, το Δικαστήριο διαπιστώνει, ότι το Συμβούλιο Επικρατείας και το Ακυρωτικό έχουν επί του προκειμένου θέσεις αποκλίνουσες και ότι το Συνταγματικό Δικαστήριο δεν απεφάνθη (παράγραφοι 16 και 23 ανωτέρω). Ομως δεν ανήκει εις το Δικαστήριο, να λάβει θέση επί μιάς διαβουλευσεως μεταξύ εσωτερικών διαδικασιών.

69. Απομένει, το ότι τα συμβαλλόμενα κράτη απολαμβάνουν ένα περιθώριο εκτιμήσεως, όταν πρόκειται να προέλθουν εις την άσκηση αρμοδιοτή-

των περιλαμβανομένων εις τον τομέα της παιδείας και της εκπαίδευσεως και του σεβασμού του δικαιώματος των γονέων να εξασφαλίσουν αυτήν την εκπαίδευση και αυτήν την παιδεία συμφώνως προς τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές τους πεποιθήσεις. (§§ 61-62 ανωτέρω). Τούτο αφορά την διευθέτηση του σχολικού περιβάλλοντος, καθώς και τον καθορισμόν και την διευθέτηση των προγραμμάτων (πράγμα που το Δικαστήριο έχει ήδη υπογραμμίσει: βλέπε προαναφερόμενες αποφάσεις *Kjeldsen, Busk Madfsen και Pedersen* § 50 – 53, *Folgero* § 84, *Zengin* § 51 – 52: § 62 ανωτέρω). Επομένως το Δικαστήριο οφείλει κατ' αρχήν, να σεβασθεί την επιλογή των συμβαλλομένων κρατών εις τους τομείς αυτούς, περιλαμβανομένης και της θέσεως την οποίαν δίδουν εις την θρησκείαν, καθ' ο μέτρο εν τούτοις οι επιλογές αυτές δεν οδηγούν εις μίαν μορφήν προσηλυτισμού. (ενθ' αν.).

70. Το Δικαστήριο συμπεραίνει επί του προκειμένου, ότι η επιλογή της παρουσίας του Εσταυρωμένου εις τις σχολικές αίθουσες των δημοσίων σχολείων εμπίπτει κατ' αρχήν εις το περιθώριο εκτιμήσεως του προσβαλλομένου κράτους. Η περίπτωση, ότι δεν υπάρχει ευρωπαϊκή συναίνεση επί του θέματος της παρουσίας θρησκευτικών συμβόλων εις τα δημόσια σχολεία ενισχύει πάντως την προσέγγιση αυτήν. Το εν λόγω περιθώριο εκτιμήσεως συμβαδίζει ενίοτε εξ ίσου προς έναν ευρωπαϊκόν έλεγχο (βλέπε π.χ. *mutatis mutandis* την προαναφερομένη απόφαση *Leyla Sahin* § 110) της αρμοδιότητος του Δικαστηρίου συνισταμένης διά την παρούσα περίπτωση εις το να βεβαιωθεί, ότι τα όρια που αναφέρονται ανωτέρω εις την παράγραφο 69 δεν ξεπεράστηκαν.

71. Επί του προκειμένου, είναι αληθές, ότι αναφερόμενοι εις την παρουσία του Εσταυρωμένου εις τις σχολικές αίθουσες των δημοσίων σχολείων – πράγμα το οποίον είτε του αναγνωρίζουμε είτε όχι μίαν επί πλέον αξιαν συμβολικήν λαϊκήν παραπέμπει αναποφεύκτως εις τον Χριστιανισμόν- η ρύθμιση αυτή δίδει εις την επικρατούσαν εις το κράτος θρησκείαν μίαν υπερέχουσαν προβολήν εις το σχολικό περιβάλλον. Εν τούτοις αυτό καθεαυτό δεν επαρκεί, διά να χαρακτηρίσει μίαν απόπειρα προσηλυτισμού εκ μέρους του προσβαλλομένου κράτους και διά να θεμελιώσει παραβίαση των υποχρεώσεων του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1. Το Δικαστήριο παραπέμπει επί του σημείου αυτού *mutatis mutandis* εις τις προαναφερ-

θείσες αποφάσεις του Folgero και Zengin. Η απόφαση Folgero, η οποία εκλήθη, να εξετάσει το περιεχόμενο του προγράμματος ενός μαθήματος «Χριστιανισμός, θρησκεία και φιλοσοφία» («KRL») κατέληξε εις το δεδομένο, ότι το πρόγραμμα αυτό παρέχει μίαν πιο ευρεία γνώση του Χριστιανισμού εν συγκρίσει προς άλλες θρησκείες και φιλοσοφίες δεν μπορεί δε να θεωρηθεί αυτό καθ' εαυτό ως μία διαστροφή των αρχών του πλουραλισμού και της αντικειμενικότητας δυναμένην να θεωρηθεί ως προσπλυτισμός. Εθεώρησε, ότι εν όψει της θέσεως που κατέχει ο Χριστιανισμός εις την ιστορία και την παράδοση του προσβαλλομένου κράτους – της Νορβηγίας – η υπόθεση αυτή ενέπιπτε εις το περιθώριον εκτιμήσεως, που του ανεγνωρίζετο, διά να καθορίσει και διευθετήσει το πρόγραμμα σπουδών (ως άνω απόφαση § 89). Κατέληξε δε εις ένα συμπέρασμα παρόμοιο επί του περιεχομένου των μαθημάτων «θρησκευτικός πολιτισμός και γνώσεις ηθικής» διδασκόμενον εις τα σχολεία της Τουρκίας, των οποίων το πρόγραμμα παρείχε ευρύτερο περιθώριο γνώσεων του Ισλάμ, επί τω λόγω ότι η μουσουλμανική θρησκεία ασκείται κατά πλειοψηφίαν εις την Τουρκία ασχέτως του χαρακτήρος του κράτους ως κράτους λαϊκού.

72. Επί πλέον ο Εσταυρωμένος τοποθετημένος εις έναν τοίχο τυγχάνει ένα σύμβολο παθητικό και αυτή η άποψη έχει σημασία διά το Δικαστήριο, εν όψει της αρχής της ουδετερότητας (§ 60 ανωτέρω). Δεν μπορούμε επομένως να του αποδώσουμε μίαν επίδραση επί των μαθητών αντίστοιχη εκείνης που μπορεί να έχει μία προφορική διδασκαλία ή η συμμετοχή σε δραστηριότητες θρησκευτικές (βλέπε επί των σημείων αυτών τις προαναφερόμενες αποφάσεις Folgero και Zengin § αντιστοιχώς 94 και 64).

73. Το Δικαστήριο παρατηρεί, ότι εις την απόφασή του της 3ης Νοεμβρίου 2009 το Τμήμα του Δικαστηρίου είχε αποφασίσει αντιθέτως λαμβάνον την άποψη, κατά την οποίαν η ανάρτηση του Εσταυρωμένου εις τις σχολικές αίθουσες αποτελούσε μίαν σημαντικήν επίπτωση επί του δευτέρου και τρίτου προσφεύγοντος ηλικίας ένδεκα και δέκα τριών ετών κατά την εποχήν εκείνην. Κατά το Τμήμα του Δικαστηρίου εις τον χώρο της δημοσίας εκπαιδεύσεως, ο Εσταυρωμένος, ο οποίος είναι αδύνατον να μην προσεχθεί εις τις αίθουσες διδασκαλίας, κατ' ανάγκην αποτελεί αναπόσπαστο

στο τμήμα του σχολικού χώρου και δύναται επομένως, να θεωρηθεί ως «ισχυρή εξωτερική ένδειξη» υπό την έννοιαν της προαναφερομένης αποφάσεως Dahlab (βλέπε § 54 και 55 της αποφάσεως). Η Ολομέλεια του Δικαστηρίου δεν ασπάζεται αυτήν την άποψη. Εκτιμά πράγματι, ότι δεν μπορούμε να βασισθούμε επί της αποφάσεως αυτής επί του προκειμένου, καθ' όσον οι περιστάσεις των δύο αυτών αποφάσεων είναι εντελώς διαφορετικές. Υπενθυμίζει πράγματι ότι η απόφαση Dahlab αφορούσε την απαγόρευση σε μία δασκάλα να φέρει την μουσουλμανική μαντίλα εις τον χώρο της εργασίας της ως διδασκούσης, απαγόρευση η οποία ήταν δικαιολογημένη από την ανάγκη σεβασμού των θρησκευτικών πεποιθήσεων των μαθητών και των γονέων τους και εφαρμογής της αρχής της θρησκευτικής ουδετερότητας του σχολείου κατά το εσωτερικό δίκαιο. Μετά την διαπίστωση ότι οι αρχές εστάθμισαν δεόντως τα εκατέρωθεν συμφέροντα, το Δικαστήριο έκρινε, εν όψει και της μικράς ηλικίας των μαθητών, τους οποίους εκπροσωπούσε η προσφεύγουσα, ότι οι εν λόγω αρχές δεν υπερέβησαν το περιθώριο εκτιμήσεώς τους.

74. Εξ άλλου οι ηυξημένες εντυπώσεις που διδαι η παρουσία του Εσταυρωμένου εις τον Χριστιανισμόν εντός του σχολικού χώρου σχετικοποιούνται εν όψει των εν συνεχεία δεδομένων. Αφ' ενός η παρουσία αυτή δεν συνάπτεται προς μίαν χριστιανικήν διδασκαλίαν υποχρεωτικήν (βλέπε στοιχεία συγκριτικού δικαίου εκτιθέμενα εις την απόφαση Zengin, § 33). Αφ' ετέρου συμφώνως προς τις απόψεις της κυβερνήσεως, η Ιταλία ανοίγει παραλλήλως τον σχολικόν χώρο και εις άλλες θρησκείες Η κυβέρνηση επισημαίνει επίσης κυρίως, ότι η χρήση υπό των μαθητών της ισλαμικής μαντίλας ή άλλων συμβόλων ή ενδειξέων ενδυματολογικών θρησκευτικού χαρακτήρος δεν απαγορεύεται, προβλέπονται επίσης διευθετήσεις προς διευκόλυνση της σχολικής συνδιαλλαγής και της θρησκευτικής πρακτικής των μειονοτήτων, όπως η αρχή και του τέλος του ραμαζανιού, που εορτάζονται εις τα σχολεία και μία διδασκαλία του μαθήματος των θρησκευτικών προαιρετική, μπορεί, να υπάρχει εις τα σχολεία δι' όλες τις ανεγνωρισμένες θρησκείες (ανωτέρω § 39). Άλλωστε τίποτα δεν αποδεικνύει, ότι οι αρχές δεν είναι ανεκτικές έναντι μαθητών ανηκόντων εις άλλες θρησκείες, αθέων ή εχόντων πεποιθήσεις φι-

λοσοφικές, οι οποίες δεν συνάπτονται προς θρησκείαν. Επί πλέον οι προσφεύγοντες δεν ισχυρίζονται, ότι η παρουσία του Εσταυρωμένου στις σχολικές αίθουσες επέδρασε επί της εξελίξεως της πρακτικής της διδασκαλίας εμφανίσασα μίαν συσχέτιση προς προσηλυτισμόν, ούτε υπεστήριξαν ότι ο δεύτερος και τρίτος εξ αυτών ευρέθησαν αντιμέτωποι προς κάποιον διδάσκοντα, ο οποίος, κατά την άσκηση των καθηκόντων του, εκινήθη επηρεασθείς από την παρουσίαν αυτήν.

75. Τέλος το Δικαστήριο παρατηρεί ότι η προσφεύγουσα διετήρησε εξ ολοκλήρου το δικαίωμά της ως γονέως να συμβουλεύει και να νουθετεί τα τέκνα της, να ασκεί προς αυτά το λειτουργημά της ως διδασκούς και να τα προσανατολίζει προς μίαν κατεύθυνση σύμφωνη προς τις ιδίες της φιλοσοφικές πεποιθήσεις (βλέπε κυρίως προαναφερόμενες αποφάσεις Kjeldsen, Busk Madsen και Pedersen και Βαλοάμης § 54 και 31 αντιστοιχώς).

76. Προκύπτει εκ των προαναφερομένων, ότι αποφασίζοντες την διατήρηση του Εσταυρωμένου επί των σχολικών αιθουσών του δημοσίου σχολείου, που φοιτούν τα τέκνα της προσφευγούσης οι Αρχές ενήργησαν εντός των ορίων του περιθωρίου εκτιμήσεως, που διαθέτει το καθ' ου κράτος εις τα πλαίσια της υποχρεώσεώς του του σεβασμού της ασκήσεως των καθηκόντων, που έχει εις τον τομέα της εκπαίδευσως και της παιδείας, του δικαίωματος των γονέων να επιβεβαιώσουν την τοιαύτην εκπαίδευση και παιδεία συμφώνως προς τις θρησκευτικές και φιλοσοφικές τους πεποιθήσεις.

77. Το Δικαστήριο επί των ισχυρισμών της προσφευγούσης αποφαινεται, ότι δεν υπήρξε παραβίαση του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1. Ωσαύτως θεωρεί, ότι δεν τίθεται κανένα συγκεκριμένο θέμα εν προκειμένω επί του πεδίου του άρθρου 9 της Συμβάσεως.

2. Η περίπτωση του δευτέρου και του τρίτου των προσφευγόντων

78. Το Δικαστήριο θεωρεί ότι αν αναγνωσθεί όπως πρέπει υπό το φως του άρθρου 9 της Συμβάσεως και της δευτέρας φράσεως του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1, η πρώτη φράση της διατάξεως αυτής εγγυάται εις τους μαθητάς ένα δικαίωμα εις την εκπαίδευση εντός του σεβασμού του δικαίωμάτους να πιστεύουν ή να μην πι-

στεύουν. Επομένως εννοεί, ότι μαθηταί, ασπαζόμενοι την αθεΐα διακρίνουν ως προς τη παρουσία του Εσταυρωμένου εις τις σχολικές αίθουσες των δημοσίων σχολείων εις τα οποία φοιτούν μίαν έλλειψη των δικαιωμάτων τους, που έλκουν από τις διατάξεις αυτές.

Εκτιμά εν τούτοις (το Δικαστήριο), ότι διά τους αναφερθέντες λόγους εις το παρόν πλαίσιο εξετάσεως της περιπτώσεως του προσφευγόντος, δεν υπάρχει παραβίαση του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1 επί των ισχυρισμών του δευτέρου και του τρίτου των προσφευγόντων. Θεωρεί εξ άλλου ότι κανένα συγκεκριμένο θέμα δεν τίθεται εν προκειμένω επί του πεδίου του άρθρου 9 της Συμβάσεως.

II. Επί της επικαλουμένης παραβιάσεως του άρθρου 14 της Συμβάσεως

79. Οι προσφεύγοντες εκτιμούν, ότι ο δεύτερος και ο τρίτος μεταξύ αυτών ευρεθέντες προ του Εσταυρωμένου, ο οποίος ευρίσκετο εις τις σχολικές αίθουσες των δημοσίων σχολείων, στις οποίες φοιτούσαν και οι τρεις καίτοι δε δεν ήσαν καθολικοί, υπέστησαν μίαν διαφορετική διακριτική μεταχείριση εν σχέσει προς τους καθολικούς γονείς και τα τέκνα τους. Υπογραμμίζοντας ότι: «Οι αρχές που θεμελιώνονται υπό των άρθρων 9 της Συμβάσεως και 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1 ενισχύονται από τις διατάξεις του άρθρου 14 της Συμβάσεως», καταγγέλλουν δε μίαν παραβίαση του τελευταίου άρθρου κατά τους όρους του οποίου:

«Η απόλαυση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που αναγνωρίζονται υπό (...) της Συμβάσεως εξασφαλίζονται άνευ ουδεμιάς διακρίσεως κυρίως ως προς το φύλο, την φυλή, το χρώμα, την γλώσσα, την θρησκεία, τις πολιτικές πεποιθήσεις ή όποιες άλλες απόψεις, την εθνική ή κοινωνική καταγωγή, την συμμετοχή εις μίαν εθνικήν μειονότητα, την περιουσία, την γέννηση ή πάσαν άλλην κατάσταση».

80. Το Τμήμα έκρινε ότι εν όψει των περιστάσεων της υποθέσεως και της αιτιολογίας, που το είχε οδηγήσει, εις το να διαπιστώσει μίαν παράβαση του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1 συνδυασμώ και προς το άρθρον 9 της Συμβάσεως δεν υπήρχε έδαφος, να εξετάσει την υπόθεση περαιτέρω υπό την έννοιαν του άρθρου 14 αυτοτελώς ή εν συνδυασμώ προς τις διατάξεις αυτές.

81. Το Δικαστήριο, το οποίο θεωρεί ότι ο λόγος

αυτός δεν στηρίζεται επαρκώς, υπενθυμίζει, ότι το άρθρον 14 της Συμβάσεως δεν έχει αυτοτελή ύπαρξη, καθ' όσον ισχύει μόνον διά την απόλαυση των δικαιωμάτων και ελευθεριών, που εγγυώνται οι λοιπές κανονιστικές ρήτρες της Συμβάσεως και των Πρωτοκόλλων της.

Και υποτιθέμενου, ότι οι προσφεύγοντες εδικαιούντο, να καταγγείλουν μίαν διάκριση εις την απόλαυση των δικαιωμάτων που εγγυώνται το άρθρον 9 της Συμβάσεως και το άρθρον 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1 βασιζομένη εις το δεδομένο, ότι δεν ανήκουν στην καθολική θρησκεία και οι εξ αυτών δεύτερος και τρίτος ευρέθησαν προ του Εσταυρωμένου, που υπήρχε στις σχολικές αίθουσες των κρατικών σχολείων, εις τα οποία φοιτούσαν, το Δικαστήριο δεν διαπιστώνει εκεί κανένα συγκεκριμένο ζήτημα εξ εκείνων, τα οποία έχει ήδη κρίνει επί του πεδίου του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο1. Επομένως δεν υπάρχει έδαφος εξέτασής του μέρους αυτού της προσφυγής.

ΔΙΑ ΤΑΥΤΑ, ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ

1. Αποφαινεται δια ψήφων δεκαπέντε έναντι δύο, ότι δεν υπάρχει παράβαση του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1 και ότι κανένα συγκεκριμένο ζήτημα δεν τίθεται επί του πεδίου του άρθρου 9 της Συμβάσεως.

2. Αποφαινεται ομοφώνως, ότι δεν υπάρχει θέμα εξετάσεως του Επιχειρήματος, που επικαλείται το άρθρον 14 της Συμβάσεως ...».

ΣΧΟΛΙΟ 1^ο

Κατ' αρχήν η προσφυγή κατά της Ιταλίας των ως άνω ατόμων διά τους προεκτεθέντες λόγους εξεδικάσθη από το Δεύτερο Τμήμα του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, το οποίο διά της από 3.11.2009 αποφάσεώς του έκανε δεκτή την προσφυγή και κατεδίκασε την Ιταλία διά παραβίαση του άρθρου 2 του Πρωτοκόλλου Νο 1 εν συνδυασμώ και προς το άρθρον 9 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, απέρριψε δε το αίτημα καταδίκης της και διά παράβαση του άρθρου 14 της Συμβάσεως (απαγόρευση διακρίσεων). Η Ιταλία δεν απεδέχθη την εν λόγω απόφαση και ήσκησε έφεση εναντίον της ενώπιον της Ολομελείας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου καθ' α είχε τοιοῦτο δικαίωμα προβλεπόμενο υπό του άρθρου 43 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και υπό του άρθρου 73 του Κανονισμού του Δικαστηρίου. Υπέρ της Ιταλίας ενώπιον της Ολομελείας του Δικαστηρίου

ήσκησε παρέμβαση και η Ελλάδα. Παρέμβαση υπέρ ή κατά της Ιταλίας ήσκησαν και πολλοί άλλοι, οι οποίοι αναφέρονται ονομαστικώς ανωτέρω (εις το σημείωμα που προηγείται του κειμένου της αποφάσεως).

Κατ' αρχήν κρίνουμε σκόπιμο, να διευκρινίσουμε, ότι οι κατ' επανάληψιν αναφερόμενες και παραπεμπόμενες αποφάσεις του ιδίου Δικαστηρίου Folgero και Zengin δέχονται η μιν πρώτη, ότι η Νορβηγία δικαιούται να διδάσκει μάθημα θρησκευτικών υπό φιλοσοφικό περιεχόμενο με κάποια μεγαλύτερη έκταση ως προς την Χριστιανική θρησκεία, η δε δεύτερη καταδικάζει την Τουρκία (εις τα σχολεία της οποίας διδάσκεται μάθημα θρησκευτικών της μουσουλμανικής θρησκείας), διότι από το μάθημα αυτό απαλλάσσονται κατά νόμον μόνον οι Χριστιανοί και οι Εβραίοι και όχι οι ανήκοντες εις τις άλλες θρησκείες. Πρέπει επίσης να διευκρινισθεί, ότι επί του μαθήματος των θρησκευτικών το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων διά της από 25.6.2010 αποφάσεώς του (υπόθεση Grzelak κατά Πολωνίας προσφ. Νο 7710/02 δημοσιευομένη εις το παρόν περιοδικό τομ. 2010 σελ. 834 επ.) εδέχθη, ότι ως προς το μάθημα των θρησκευτικών τα ευρωπαϊκά κράτη είναι ελεύθερα να το εισαγάγουν υφ' οίαν μορφήν και τρόπον επιθυμούν (π.χ. προαιρετικό ή υποχρεωτικό, κατηχητικό ή πολυθρήσκευτικό κ.λπ.), καθ' όσον τούτο ανάγεται εις το περιθώριον εκτιμήσεως που αναγνωρίζεται εις τα ευρωπαϊκά κράτη υπό της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

Η σχολιαζομένη απόφαση της Ολομελείας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου είναι σαφές και αδιαμφισβήτητον, ότι τέμνει την υπόθεση εις το ενδεδειγμένο σημείο και αποδίδει ορθόν δίκαιον, διότι ευρισκόμενοι και διαβιούντες εις τον ευρωπαϊκόν χώρον δεν είναι δυνατόν να επιτρέψουμε την άλλοίωση της πολιτισμικής μας ταυτότητος (εις την οποίαν ο Χριστιανισμός κατέχει πρωτεύουσα θέση). Αυτό ακριβώς το σημείο η σχολιαζομένη απόφαση της Ολομελείας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου το επρόσεξε όλως ιδιαίτερος και το αναλύει κατά τρόπον σαφέστατον και πλήρως αποδεκτόν. Δέχεται λοιπόν η εν λόγω απόφαση τα εξής ειδικώτερον (και συνοπτικώτερον): α) Οι επικαλούμενες διατάξεις της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων δεν είναι δυνατόν να εφαρμοσθούν κατά τον τόσον αυστηρόν, τόσον απόλυτον και τόσον άτεγκτον τρόπον, εις σημείον που τα ευρωπαϊκά κράτη, να δεσμεύονται υπερμέτρως και υπέρ πάσαν λογικήν και να μην έχουν κανένα απολύτως περιθώριον να κινηθούν και να δείξουν, ότι σέβονται τις αρχές και τις παραδόσεις τους, που σχηματίζουν την πολιτιστικήν υπόσταση του κράτους. Δεν είναι δυνατόν επομένως η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων να έρχεται και να αποφασίζει, π.χ. ότι τα ευρωπαϊκά κράτη δεν

επιτρέπεται, να στολίσουν τις σχολικές τους αίθουσες με ένα σύμβολο της ιστορίας τους (της πολιτικής ή της θρησκευτικής) χωρίς κανέναν λόγον. Διότι δεν αποτελούν τοιούτον λόγον, το ότι κάποιοι αλλόθρησκοι ή άθεοι πιθανόν, να δυσανασχετήσουν εκ τούτου. Είναι σύνηθες το φαινόμενο (σχεδόν καθημερινό), το ότι κάποιοι πολίτες μπορεί, να δυσανασχετίσουν βλέποντες την Α ή την Β μορφήν, είδος, σύμβολο, εικόνα κ.λ.π. κάπου εις την χώρα (ή και εντός δημοσίων υπηρεσιών). Και θα ήταν αστείο σε κάθε τέτοια περίπτωση να σπεύδαμε, να καταδικάζαμε το αντίστοιχο κράτος και μάλιστα δι' αποφάσεως του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων! Αυτό ακριβώς το (πολύ καίριο) σημείο επρόσεξε η σχολιαζόμενη απόφαση και ορθώς βεβαίως το ενέταξε εις το παγίως αποδεκτόν από την νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου «**περιθώριο εκτιμήσεως**», που αναγνωρίζεται εις τα ευρωπαϊκά κράτη κατά την εφαρμογή των διατάξεων της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Η δε τούτη εφαρμογή δεν είναι δυνατόν να θεωρηθεί άτεγκτος και σχολαστική εις απόλυτον βαθμόν, μέχρι να ερευνούμε, μήπως κάποιος διαφορετικής ιδεολογίας από την ιδικήν μας ενοχλήθηκε, επειδή είδε ένα εθνικό, κρατικό ή ιδεολογικό σύμβολο ή μία εικόνα, που δεν του άρεσε, σε κάποια δημοσία υπηρεσία. Δεν νομίζουμε, ότι υπό ταιούτες συνθήκες ο περί ου ο λόγος αλλόδοξος θα ήταν θύμα παραβιάσεως των ατομικών του δικαιωμάτων, διότι το πράγμα θα κατανούσε αστείο. Δι' όλους επομένως τους λόγους αυτούς πρέπει, φρονούμε, να εξάρουμε την ως άνω σχολιαζόμενη απόφαση του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, διότι απέδωσε πραγματική δικαιοσύνη και μάλιστα πανευρωπαϊκώς επί ενός θέματος λίαν κρίσιμου, που ταλαιπωρούσε τα ευρωπαϊκά κράτη επί μακρόν.

ΓΕΩΡ. ΚΡΙΠΠΑΣ

Διδάκτωρ Συνταγματικού Δικαίου